

Martynaičiai. Kaimas Kartenos dvaro pašonėje

► Į šiaurės rytus nuo Kartenos miestelio, prie kelio, vedančio į Sakuočiuose plytinį vaizdingą Minijos vingio slėnį, driekiasi Martynaičių kaimo žemės. Tai – vienas seniausių Kartenos seniūnijos kaimų, baudžiamos laikais išlaikęs ir maitinę šalia stovėjusį Kartenos dvarą.

Tapo pagrindine atrama

Minijos pakrantėje aptikti akmenų kirviai ir kiti įrankiai liudija, kad žmonės Martynaičių žemėje gyveno jau III–II tūkstantmetyje pr. Kristų, t. y. vėlyvąme neolite. Vėliau čia gyvenusius prūsams giminingus karinguosius kuršius mena netoli Minijos ir Pilies upelio santakos stūkantis piliakalnis (Pilalė, Pilies kalnas). Jį saugojo galingi gynybiniai įtvirtinimai, kuriuos sudarė 5 pylimai su medinėmis užtvaramis bei priešais juos iškasti apsauginiai grioviai.

Manoma, kad čia buvusi rašytiniuose šaltiniuose 1253 m. minima Paminių pilis, kryžiuočių sunaikinta užkariaujant kuršių žemes. Šioje pilyje IX–XIII a. rezidavo Ceklio žemės apygardos kunigaikštis su šeima ir kariauna. Kiti teritorinės bendruomenės nariai – amatininkai, žemdirbiai, pirkliai – gyveno už įtvirtinimų stovėjusioje gyvenvietėje. Laikui bėgant, tikroji piliakalnio paskirtis buvo primiršta, imta pasakoti, kad Pilalė švedmečiu, t. y. XVII–XVIII amžiais, supylė Žemaitiją užėmę švedų kariai, įsirengę čia maldyklą.

Į kuršių ir kryžiuočių karų laikais ištuštėjusios pilies žemes pradėjus keltis žemaičiams, šalia piliakalnio ėmė kurtis žemdirbių kaimas. Vykdamas Valakų reformą, XVI a. 7 dešimtmetyje buvo suformuotas valakinis gatvinio tipo kaimas, pavadintas Martynaičiais (žemaitiškai – Martynatė). Neabejojama, kad vietovardis kilo iš pirmojo naujakurio Martyno palikuonių Martynaičių pavardės. Tarp kaimo ir Minijos XVI a. išaugo Kartenos dvaras, kurio trobesiai stovėjo ant Vyšnių kalno. Per karus su švedais jiems sudegus, naujoji dvaro sodyba XVII a. antroje pusėje iškilo į pietvakarius nuo kaimo, prie senojo Kartenos–Plungės kelio. Šalia esantis kaimas tapo pagrindine dvaro atrama: jame gyvenę valstiečiai dvare ėjo baudžiamą, atliko įvairias prievoles, išlaikė jo gyventojus.

Aplė šeimas liudijo inventorius

Išlikęs 1711 m. dvaro inventorius liudija, kad tuo metu kaime gyveno Zigmantas Rumbutis, Motiejus Rudys, Juozapas Slušnaitis, Jurgis Katinas, Mykolas Talaišis, Jonas Baltuškaitis, Mykolas Zibinskis, Stanislovas Mamis, Petras Balcevičius, Jonas Ženaitis, Kazimieras Patušinis, Stanislovas Gudas, Steponas Dirvanas, Jurgis Slušnaitis, kalvis Juozapas Šaulaitis ir kiti valstiečiai.

1845 m. kaime buvo 20 kiemų ir 151 katalikas (70 vyrų ir 81 moteris), lanke Kartenos bažnyčią. Tai buvo Juozapo Balcevičiaus, Bonifacio Baltuškaitis, Fortunato Bertauskio, Pranciškaus Bučkorio, Antano Bumblio, Antano Dauginčio, Jono Dauginčio, Antano ir Benediktos Jucių, Antano ir Teodoros Jucių, Augustino Karčiausko, Ignoto Karčiausko, Pranciškaus Karčiausko, Jono Kazlauskio, Dominiko Kubiliaus, Jokimo Mačiulskio, Antano Paulausko, Juozapo Paulausko, Pranciškaus Pociaus, Antano Sakučio ir Petro Šoparos šeimynas.

Gausiausia buvusi Dominin-

► Kaimo kryžius, pastatytas 1901 m. Fot. Julius Kanarskas, 1997 m.

ko ir Veronikos Kubilių šeimyna, kurią sudarė 11 asmenų: 5 šeimos nariai ir 6 įnamiai. 10 asmenų (4 šeimos nariai ir 6 įnamiai) gyveno Antano ir Kotrynos Dauginčių namuose. Kitose šeimynose buvo nuo 6 iki 9 asmenų. Mažiausias Pranciškaus ir Rozalijos Pocių bei Pranciškaus ir Petronėlės Bučkorių šeimas sudarė 4–5 nariai – tėvai su vaikais.

1846 m. kaime suregistruoti 23 baudžiauninkų dūmai (sodybos, kiemai). Panaikinus baudžiamą, 85 valstiečiai išsipirko 58 dirbamoms žemės sklypus, už kuriuos grafams Pliateriams mokėjo išperkamuosius žemės mokesčius. Po baudžiamos žemės reformos metu dvarui pasilikus dalį kaimo žemių, ūkių jame sumažėjo. Todėl 1868 m. buvo 18, o 1913 m. – 17 sodybų. Jose 1902 m. gyveno 166 valstiečiai.

Lietuvybę skleidė kunigas

1864 m. kovo 29 d. (balandžio 10 d.) kaime gimė Ignotas Šopara (Šoparas). Jis mokėsi Paurupės (Rucavos) ir Palangos progimnazijoje bei Liepojos gimnazijoje. 1888 m. įstojo į Sankt Peterburgo dvasinę akademiją, o studijas baigė Vilniaus kunigų seminarijoje. Išvėntintas kunigu, nuo 1894 m. tarnavo Vilniaus gubernijos parapijoje, aktyviai puoselėjo lietuviybę, organizavo knygnešystę, platino lietuvišką spaudą, lietuvių kalba laikė pamaldas ir sakė pamokslus. Už per didelį lietuviybės skleidimą 1897 m. vyskupijos vadovybės buvo išsiųstas į lenkiškas gubernijos parapijas.

Kunigas bendradarbiavo lietuviškuose katalikiškuose spaudoje leidiniuose, 1906 m. parengė ir išleido „Trumputį lietuviškai-rusišką kalbamokslėlį“. Nuo 1910 m. klebonavo Perlojoje, 1911 m. Šv. Kazimiero draugijos žurnale „Draugija“ rašė apie būtinybę naujame breivoriuje atskirti Lietuvos šventuosius globėjus nuo Lenkijos globėjų. Už lietuvišką veiklą 1910 m. ir 1912 m. buvo suimtas ir trumpam uždarytas į Lukiškių kalėjimą, nes „kelias neapykantą rusams, prikabinėjęs staciatikius pereiti į katalikus, draudžias mokiniams lankyti tas mokyklas, kur mokytojai rusai“.

Nuo 1919 m. buvo Dusmenų, Nemaniūnų ir Kernavės parapijų klebonu, o 1930 m. sugrįžo į Perloją, buvo paskirtas bažnyčios rezidentu. Tais pačiais metais Lietuvos vyriausybė už nuopelnus žadinant tautinę savimonę paskyrė jam valstybinę veikėjo pensiją. Mirė 1931 m. gruodžio 15 d., amžinam poilsui atgule Perlojos bažnyčios šventoriuje.

Gimtąjame kunigo kaime 1923 m. buvo registruotas 21 ūkis su 124 gyventojais. Prasidėjus Lietuvos žemės reformai, 1928 m. gatvinis kaimas išardytas ir išskirstytas į vienkiamius ūkius. Tuo tarpu šalia buvęs Kartenos dvaras

buvo išparceliuotas, o jo trobesiai nugriauti. Dalis dvaro žemėje išmatuotų sklypų prijungta prie kaimo, kuriame ūkių skaičius išaugo iki 30-ties. Stambiausiu ūkininku tapo Vladas Paulauskas, valdęs apie 35 ha žemės. Vidutiniškai (Jurgis Sakutis, Pranas Jonauskas ir kt.) turėjo po 20 ha, o dauguma kitų valstiečių – 10–12 ha žemės. Buvo ir keli mažžemėiai, mažiausiai valdę po 2 ha žemės.

Garsėjo ir unikalia žemaitiška troba

Kaime tarpukariu veikė J. Narkaus kalvė. Jame taip pat apsigyveno Nepriklausomybės karų dalyvis Pilypas Stupelis, 1930 m. apdovanotas Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu. Skirtingai nuo kitų ūkininkų, greta tradicinės žemdirbystės jis auginė žirgus, kuriuos pristatė Lietuvos kariuomenei.

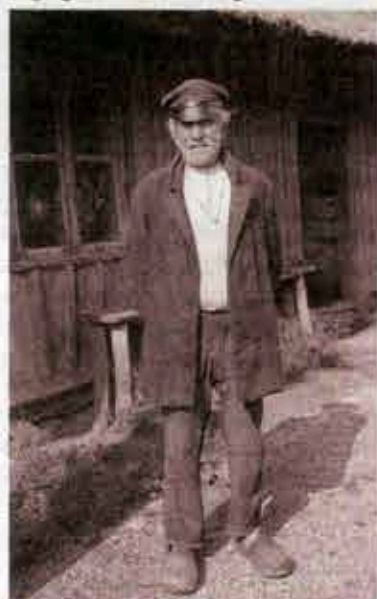
Į vienkiamius išsikėlę ūkininkai statėsi naujas sodybas. Tuo tarpu gyvenvietėje pasilikę valstiečiai liko senuosiuose savo trobesiuose, kuriuos pagal poreikį atnaujino. Senuosius pastatus, jų savininkus ir šeimas narius 1940 m. užfiksavo kaime apsilankiusi Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus etnografinė ekspedicija. Iš šiuo metu Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomų fotografijų į mus žvelgia kaimo senbuvis Ignas Sakutis ir prie savo namo stovinti Prano Jonausko šeimyna. Fotografijose matome Igno Sakučio sodyboje liaudies meistro Slušnio pastatytą kopyltstulpį, taip pat seniausios Kartenos apylinkėse Prano Jonausko sodybos pastatus.

Etninės architektūros tyrinėtojų dėmesį patraukusi Prano Jonausko troba buvo laikoma vienu seniausių Šiaurės vakarų Žemaitijoje, ilgiausiai liaudies architektūros tradicijas išsaugojusiu valstiečio namu. Apie jo statybą bylojo vakarinėje sienoje prie kambaro durų įrežta data: 1739 m.. Gerojo kiemo pusėje sienojuje šalia durų įkirsta kita data liudija, kad namas 1923 m. buvo rekonstruojamas. Tačiau jo išplanavimas, pasak kretingiškio inžinieriaus Igno Jablonskio, tebepriminė gilių baudžiamos laikų trobų išplanavimą.

Tai buvusi tipiška dviejų galų žemaičių troba su moliniu kaminiu ties pastato viduriu, kurį nuo pagrindinio įėjimo gerojo kiemo pusėje skyrė priesėdnis. Į gatvę atsuktame rytiniame gale buvusi kasdieniam šeimynos gyvenimui naudota užpečinė, o pietų pusėje – svečiams ir šeimynos pobūviams skirta geroji troba. Tuo tarpu vakariniame gale buvusi įnamiams ar karšinamiams tėvams gyventi skirta trobikė, o šalia jos – kamara. Kamare buvo įrengtas atviras ugniakuras, kuriuo paskutinysis trobos savininkas Pranas Jonauskas naudojosi iki pat gyvenimo pabaigos. Deja, šios uni-

► Martynaičių kaimo 1900–1915 m. planas. Ištrauka iš Prūsijos karalystės kartografo 1915 m. sudaryto Kartenos apylinkių topografinio žemėlapiu.

► Valstietis Ignas Sakutis, 75 metų amžiaus. Fot. L. Kazokas, 1940 m. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

kalios trobos išsaugoti nepavyko, nes mirus savininkui apleistas pastatas 1996 m. buvo nugriautas.

Represijos paliko ženklus

Kitapus gatvės stovėjo vienas ilgiausių kaimo ūkininkų pastatų, kurio plotis siekė 6 m, o ilgis – net 37 metrus. Jo sienojai buvę apvalių ir aptašytų rąstų, o valminis čiukurinis stogas uždengtas ilginiais šiaudais. Viename pastato gale buvusios įrengtos kūtės (tvartai), o kitą, didesniąją, dalį užėmė erdvi daržinė sienai saugoti. Pranas Jonauskas šio ūkinio pastato neteko 1944 m. spalio mėnesio pradžioje, kai jį sudėgino sugrįžtančios Raudonosios armijos kareiviai.

Po karo atsinaujinus sovietų okupacijai, prasidėjo neramūs įvykiai, neišvengiamai palietę ir Martynaičių gyventojus. Vienas pirmųjų nukentėjo 20-metis Sikstas Tamošauskas, kurį enkavedistai 1946 m. suėmė, nuteisė ir išvežė kalėti į Kazachstane veikusį Džezkazgano lagerį.

Vykstant partizaniniam karui, 1947 m. gegužės 17 d. partizanų rėmėjo Stepono Kupšio sodyboje Kartenos sribai apsupo penkis Kardo rinktinės Buganto kuopos partizanus. Kilus kautynėms, per susišaudymą žuvo kovotojas Adomas Jonkus–Klevas. Kitiems partizanams kartu su sunkiai sužeistu kuopos štabo ryšių skyriaus viršininku Aleksu Malakausku–Donelaičiu pavyko atsisaugant pasitraukti.

1948 m. iš kaimo buvo ištremtas ūkininkas Vladas Paulauskas su žmona Ona. Jų ūkyje 1949 m. įsteigtas Martynaičių kolūkis, kurio pirmininku tapo I. Karčiauskas. Viename ūkininkų namo gale kolūkio valdyba įsirengė kontorą, o kitame apgyvendino jauną kolūkiečių šeimą. Vėliau

► Kunigas Ignotas Šopara (1864–1931). Kaišiadorių muziejus.

► Kunigo Ignoto Šoparos parengto ir 1906 m. išleisto lietuvių-rusų kalbų elementoriaus „Trumputis lietuviškai - rusiškai Lietuvos švietimo istorijos muziejus.“

ūkis buvo prijungtas prie Kartenoje įsikūrusio Žemaitės kolūkio. Kaimo gyvenimą XX a. 7–8 dešimtmečiais pakeitė melioracija. Jos metu dauguma žmonių iš vienkiamų buvo perkelti į kolūkinį gatvinį kaimą, kuris praktiškai susilijo su į pietus nuo jo palei kelią išaugusiais Gintarais.

Šiandien kaimui priklausė 339,92 hektaro žemės. Joje 2015 m. stovėjo ūkinis pastatas ir 15 sodybų, kuriose 2011 m. šeiminkavo 32 gyventojai. Dauguma sodybų stovi palei gatvę, jungiančią kaimą su Sakuočiais ir šalia esančio Gintarų kaimo Gėlių gatvę. Kitos sodybos vienkiamais išsibarsčiusios tarp gyvenvietės ir Minijos upės.

Kaip ir daugelis Žemaitijos kaimų, Martynaičiai turi savo kaimo kryžių, jau beveik 120 metų rymantį pakelėje už buvusios Prano Jonausko sodybos. Pasakojama, kad jį pastatė iš emigracijos Jungtinėse Amerikos Valstijose sugrįžęs Jokimas Paulauskas. Kryžius – geležinis, kaltinis, azūrinis, kryžmiškas, 1,75 m aukščio, puostas iš metalo juostelių išlankstytais stilizuotais augalinio motyvo ornamentais. Prie kryžiaus pritvirtintoje metalinėje lentelėje įrašytas užrašas skelbė, kad monumentas pastatytas 1901 m. Martynaičių kaimo fundacija. Kiekvienais metais prieš Šeštines gyventojai rinkdavosi prie savo kryžiaus, giedodavo giesmes, skaitydavo ir sakydavo maldas.

Julius KANARSKAS
istorikas